

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 21 (2023)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.21.24

Katarzyna Kaczor-Scheitler

Uniwersytet Łódzki

ORCID 0000-0003-3955-138X

Przypisy w humanistyce – ich treść, funkcja i cel

Wprowadzenie

Podstawą artykułu jest uporządkowanie wiedzy na temat przypisów w humanistyce, omówienie ich rodzajów, treści, funkcji oraz celu. Uwaga koncentruje się na tradycyjnym stylu redagowania przypisów, stosowanym w pracach z obszaru literaturoznawstwa, językoznawstwa i edytorstwa. Refleksją objęte zostają także inne style: harwardzki, APA, MLA, chicagowski i vancouverki. Publikacja przedstawia zarazem poglądy reprezentantów humanistyki na wskazany w tytule temat i pokazuje perspektywę dalszych badań.

Podjęte w niniejszym artykule zagadnienia są syntetycznym omówieniem problemu. Nie przedstawia się tutaj nowatorskich rozstrzygnięć w tym zakresie, nie podejmuje myśli ani krytycznej, ani polemicznej, ani problemowej. Publikacja ma charakter przeglądowy. Prezentuje problematykę w formie sumarycznego opracowania ze wskazaniem odwołań bibliograficznych.

Stan badań

Zagadnienia dotyczące przypisów mają już swoją literaturę naukową, rejestrującą prace z tego zakresu zarówno polskich¹, jak i zagranicznych uczonych². W niniejszym artykule zwróci się uwagę na wybrane publikacje polskich badaczy z obszaru

1 Z najnowszych opracowań zob. m.in. H. Markiewicz, *Świetność i zmierzch przypisów naukowoliterackich*, [w:] H. Markiewicz, *O cytatach i przypisach*, Universitas, Kraków 2004, s. 89–104; E. Szkudlarek-Śmiechowicz, *Przypisy rzeczowe a tekst główny w publikacjach naukowych*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 2015, t. LXI, s. 251–265; publikacje badaczy zamieszczone w „Sztuce Edycji. Studiach Tekstologicznych i Edytorskich” 2017, nr 2; zagadnienia związane z tym obszarem badawczym w szerokim zakresie przedstawili m.in. B. Wolska, B. Mazurkova, M. Ślusarska i R. Dąbrowski w pracy zbiorowej *Komentarze i przypisy w książce dawnej i współczesnej*, red. B. Mazurkova, Katowice 2019; K. Kaczor-Scheitler, *Przypisy w systemie tradycyjnym i harwardzkim – porównanie stosowania obydwu metod przez współczesnych humanistów*, „Świat i Słowo” 2022, t. 38, nr 1, s. 475–497.

2 Wspomnieć należy, choćby akcesoryjnie, o dawnej, ale – by tak rzec – fundamentalnej (niegdyś) systematyzacji przypisów (morfologii) z książki Gérarda Genette’a *Seuils* (Paris 1987).

literaturoznawstwa, językoznawstwa i edytorstwa, związane z ujętym w tytule tematem.

Cennym źródłem wiedzy na temat komentarzy i przypisów są podręczniki Jana Trzynadłowskiego, Romana Lotha i Konrada Górskiego. Według Jana Trzynadłowskiego przypis jest jednym ze składników aparatu krytycznego, którego zadaniem jest rozszerzenie wiedzy na temat okoliczności powstania tekstu i jego zawartości. Badacz zaznaczył, że zamieszczony u dołu strony przypis powinien być konkretny i zwięzły, zapewniając informacje niezbędne do lektury oraz odsyłając do innych źródeł. Rolą przypisu jest więc pozostawanie w obrębie tekstu, natomiast „komentarz wykracza często daleko poza jego obręb właśnie po to, by dać możliwie rozległe podstawy dla jego najlepszego zrozumienia i wydobycia zeń maksymalnych walorów poznawczych”³.

Roman Loth w książce *Podstawowe pojęcia i problemy tekstologii i edytorstwa naukowego* wyróżnił trzy rodzaje komentarzy: rzeczowy (tzw. encyklopedyczny; objaśnienie realiów, nazw własnych, nazwisk, faktów historycznych), językowy (wyrazy rzadkie, archaiczne, użyte w specjalnych znaczeniach, formy gramatyczne odbiegające od normy) i lokalizacyjny (źródła cytatów, przekłady przytoczeń obcojęzycznych, skorygowanie omyłek autora)⁴.

Konrad Górski w pracy *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich* przedstawił cztery kategorie dotyczące zawartości komentarza: objaśnienia wszelkich zjawisk językowych (archaizmów, regionalizmów); objaśnienie zjawisk z historii kultury umysłowej i materialnej; wskazanie aluzji do zdarzeń historycznych i utworów literackich; wyjaśnienie fragmentów tekstu zawierających problematykę specjalną, bez znajomości której tekst pozostanie niezrozumiały⁵.

Zasady ogólne sporządzania przypisów i łączenia ich z tekstem głównym omówił Adam Wolański w publikacji *Edycja tekstów. Praktyczny poradnik: książka, prasa, www*. Badacz wyszczególnił typy przypisów (słownikowe, rzeczowe, bibliograficzne, informacyjne)⁶, eksponując zarazem ich wagę, zwłaszcza w pracy naukowej. Podkreślił, że w dużej mierze ułatwiają one (a nawet umożliwiają) zrozumienie tekstu głównego⁷, ponadto rozszerzają omawianą problematykę.

Na uwagę zasługuje ogłoszona kilkanaście lat temu erudycyjna książka Henryka Markiewicza o cytatach, mottach i przypisach. Uczony w szkicu *O cytatach i przypisach* połączył pogłębioną refleksję historycznoliteracką z przykładami rozmaitego redagowania przypisów, uwidaczniając zarazem zmieniającą się na przestrzeni stuleci ich funkcję. W jego polu zainteresowania znalazły się zarówno „przypisy autorskie” (do własnych dzieł), jak i „naukowoliterackie”. Markiewicz wykazał, że wielu badaczy posługiwało się w publikacjach rozbudowanym aparatem przypisów (np. Józef Maksymilian Ossoliński, Antoni Małecki, Wilhelm Bruchnalski, Ignacy Chrzanowski

3 J. Trzynadłowski, *Edytorstwo. Tekst, język, opracowanie*, wyd. 3 uzup., Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1983, s. 85.

4 R. Loth, *Podstawowe pojęcia i problemy tekstologii i edytorstwa naukowego*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2006, s. 158–160.

5 K. Górski, *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*, przedm. K. Górski, wyd. 3 popr. i uzup., Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2011, s. 308–309.

6 A. Wolański, *Edycja tekstów. Praktyczny poradnik: książka, prasa, www*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 234–243.

7 Tamże, s. 234.

czy Juliusz Kleiner). Inni z kolei wprowadzali na ogół przypisy o charakterze bibliograficznym, wyłącznie w niezbędnym zakresie (Stanisław Pigoń, Julian Krzyżanowski, Konrad Górski), jeszcze inni w ogóle nie włączali przypisów do swoich prac (Kazimierz Wóycicki umieszczał informacje bibliograficzne w tekście; częściowo czynił tak Zygmunt Łempicki). Roman Ingarden natomiast stosował przypisy „głównie dla dodatkowych wyjaśnień i uściśleń”⁸. Markiewicz podkreślił ponadto, że współcześnie przypisy służą przede wszystkim celom bibliograficznym i polemicznym, ich forma zapisu jest staranniejsza i bardziej konsekwentna niż dawniej, natomiast bibliograficzne odniesienia w postaci przypisów zaczęły eliminować styl harwardzki, praktyka zapożyczona od badaczy nauk ścisłych, która znalazła naśladowców głównie wśród językoznawców⁹. Badacz, dostrzegając zalety nowego kształtu zapisu, przedstawił w tym zakresie perspektywiczny wymiar tych rozważań:

Zapewne przejmą ją i badacze literatury, bo jest wygodniejsza dla czytelnika od formy tradycyjnej, przy której czytelnik odsyłany przez różne „*ibidem*”, „jak wyżej”, „tamże” do pierwszego kompletnego zapisu bibliograficznego – z dużym nieraz trudem do niego dociera¹⁰.

Markiewicz zaakcentował ponadto istotną rolę przypisów rzeczowych, wynotowując dziesięć zasad sformułowanych w 1911 roku przez niemieckiego teologa Adolfa Harnacka¹¹. Zamieszczone w punktach wytyczne „dziesięciorga przykazań” mają ponadczasowy charakter:

1. Tak ułóż swój tekst, by można go było czytać również bez przypisów.

[...]

3. Bądź oszczędny we wprowadzaniu przypisów i wiedz, że musisz twemu czytelnikowi złożyć rachunek z każdego niepotrzebnego przypisu; chce on widzieć w przypisach skarbnicę, a nie rupieciarnię.

[...]

6. Nie umieszczaj w przypisach tego, co stawiałoby tekst pod znakiem zapytania i nie umieszczaj tam nic takiego, co byłoby ważniejsze niż sam tekst¹².

Różne aspekty przypisów, podejmowane przez uczonych na przestrzeni kilkudziesięciu lat, wciąż wzbudzają duże zainteresowanie, nakłaniają do sformułowania nowych problemów badawczych. Numer 2 (*Filozofia przypisów*) czasopisma „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” z 2017 roku, poświęcony przypisom, objaśnieniom, komentarzom, dowodzi, że wskazana tematyka niezmiennie jest aktualna.

Spośród autorów tworzących ten numer wymienić należy Janusza S. Gruchalę, który w swej publikacji zamieścił rozważania dotyczące roli, charakteru i formy

8 H. Markiewicz, *Świetność i zmierzch przypisów naukowoliterackich...*, s. 100.

9 Tamże, s. 101–102.

10 Tamże.

11 Tamże.

12 Cyt. za: H. Markiewicz, *Świetność i zmierzch przypisów naukowoliterackich...*, s. 102–103 (A. Harnack, *Über Anmerkungen in Büchern*, [w:] *Aus Wissenschaft und Leben*, Gießen 1911, I 161).

komentarzy oraz przypisów w edycji naukowej. Opierając się na sformułowanej już przez poprzedników definicji przypisów, podkreślił, że są one przede wszystkim „notacjami bibliograficznymi odsyłającymi do źródeł cytatów lub przywoływanych opracowań”, bywają również „tekstami pobocznymi w stosunku do głównego dyskursu, poruszającymi wątki mniej ważne lub zawierającymi polemikę z poglądami innych badaczy”¹³. Gruchała, przytaczając wypowiedź wydawców źródeł historycznych, iż przypisy „winno się formułować zawsze bardzo zwięzle”¹⁴, bronił stanowiska, że obszerny komentarz w edycji naukowej „bywa niezwykle pożyteczny i dowodzi naukowego charakteru pracy”¹⁵. Duży nacisk położył na rolę przypisów w świecie mediów elektronicznych.

Ewa Głębińska zwróciła uwagę na problem szczegółowych przypisów biograficznych w obliczu łatwego dostępu do istniejących źródeł biograficznych (słowników biograficznych, portali internetowych). Podkreśliła, że przypisy tego typu nie powinny zamieniać się w szczegółową biografię, ich zadaniem jest pełnienie przede wszystkim „funkcji identyfikującej”¹⁶. Mariusz Zawodniak zajął się analizą objaśnień i przypisów wykorzystywanych w latach 1944–1956 w różnych publikacjach (literackich, naukowych), a także wydawnictwach (prasie, książkach). Skupiając się na ich funkcji, wykazał, że poza redakcyjnymi czy biograficznymi danymi pełniły one dodatkową rolę – w sytuacji rażącego braku publikacji książkowych objaśnienia i przypisy były „niezwykle przydatnymi i skutecznymi narzędziami kreacji”¹⁷, miały na celu stworzenie odradzającego się po wojnie obrazu literatury i życia literackiego, wskazanie jej obecnego stanu, a także możliwości rozwoju.

Próbę sformułowania najważniejszych zasad sporządzania przypisów w publikacjach naukowych i popularnonaukowych, w powiązaniu z wytycznymi opracowanymi przez Konrada Górskiego, Romana Lotha i Jana Trzynałdowskiego, zaprezentowała Magdalena Bizior-Dombrowska. Badaczka na podstawie trzech edycji naukowych dzieł Zygmunta Krasińskiego oraz trzech odmiennych koncepcji objaśnień sprecyzowała wniosek, że „każdy edytor dzieł literackich staje przed koniecznością sformułowania własnej «filozofii przypisów»”. W konkluzji publikacji Magdaleny Bizior-Dombrowskiej znajdujemy następujące zalecenia:

Jak się okazuje, podczas pracy nad objaśnieniami należy zatem nie tylko postępować według ścisłych wytycznych i stworzyć własny przepis na przypis: 1) objaśniać, nie interpretować; 2) nigdy nie oddalać się od kontekstu; 3) podawać taką liczbę informacji, która jest niezbędna do zrozumienia objaśnianego pojęcia; 4) stosować prostą i zwięzłą formułę przypisu. Podczas sporządzania przypisów przydaje się również szczypta

13 J.S. Gruchała, *Przypisy czy komentarz? O funkcji objaśnień w edycji naukowej*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2017, nr 2, s. 7.

14 J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2014, s. 225.

15 J.S. Gruchała, *Przypisy czy komentarz?...*, s. 11.

16 E. Głębińska, „Przypisywanie” Dąbrowskiej. *O różnicach w komentowaniu tekstów na przykładzie edycji krytycznej „Nocy i dni” oraz korespondencji osobistej pisarki*, „Sztuka Edycji...”, s. 18.

17 M. Zawodniak, *Komentarze „nowego typu”. Przypadki objaśnień i przypisów w dziesięcioleciu powojennym. Część I*, „Sztuka Edycji...”, s. 44.

odwagi – potrzebnej, aby spojrzeć na tekst z innej perspektywy i czasami zakwestionować dotychczasowe ustalenia wielkich poprzedników¹⁸.

Joanna Kułakowska-Lis zwróciła uwagę na dwa interesujące z redakcyjnego punktu widzenia przypadki związane z kwestią sporządzania przypisów. Dotyczą one dwóch publikacji: *Polska poetów i malarzy. Z dziejów walki o tożsamość narodu w czasach niewoli* Franciszka Ziejki oraz *Być dobrym jak chleb. Domy zakonne Zgromadzenia Sióstr Albertynek Posługujących Ubogim od 1891 do 2009 roku* – tekstu opracowanego przez archiwistkę, siostrę Krzysztofę Marię Babraj. Kułakowska-Lis wspomniała ponadto o niezadowoleniu autorów redagujących przypisy w tekstach do księgi pokonferencyjnej, wynikającym stąd, że muszą stosować się do regulacji narzucanych przez wydawców i „przerabiać klasyczne humanistyczne przypisy bibliograficzne na modłę anglosaską”¹⁹. Zaakcentowała w związku z tym wartość współpracy między autorem, redaktorem, projektantem i osobami odpowiedzialnymi za DTP podczas pracy nad projektem książki.

Pisząca te słowa dokonała zestawienia przypisów w stylu tradycyjnym i harwardzkim na podstawie wybranych artykułów opublikowanych w różnie sprofilowanych czasopismach naukowych z zakresu nauk humanistycznych („Pamiętniku Literackim”, „Poznańskich Studiach Polonistycznych. Serii Literackiej”, „Rocznikach Humanistycznych”, „Ruchu Literackim” i „Tekstach Drugich”) i wykazała, że przypisom tradycyjnym wciąż daje się pierwszeństwo. Refleksją objęła także wypowiedzi studentów filologii polskiej z Uniwersytetu Łódzkiego na temat ich preferencji co do stylu redagowania przypisów²⁰.

Problematykę przypisów podejmowali także na gruncie polskim językoznawcy²¹. Mirosław Bańko w książce *Polszczyzna na co dzień* omówił trzy style redagowania przypisów: tradycyjny, harwardzki i vancouverki²². Stanisław Gajda w publikacji *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym* zwrócił uwagę na to, że przypisy stanowią obligatoryjną część tekstów naukowych, natomiast unika się ich w tekstach dydaktycznych i popularnonaukowych²³. Badacz, pisząc o wymaganym w tekstach naukowych ostrym rozgraniczeniu tekstu podstawowego i pobocznego, zaznaczył, że do tekstu pobocznego należą „dygresje, uwagi i ekskursy, cytacje, przypisy i odsyłacze bibliograficzne oraz materiał ilustracyjny też”²⁴.

18 M. Bizior-Dombrowska, *Przepis na przypis (objaśnienia w „Dramatach” Zygmunta Krasińskiego)*, „Sztuka Edycji...”, s. 67.

19 J. Kułakowska-Lis, *Przypisy jako wyzwanie redakcyjne*, „Sztuka Edycji...”, s. 143.

20 K. Kaczor-Scheitler, *Przypisy w systemie tradycyjnym i harwardzkim...*, s. 475–497.

21 Zob. m.in.: S. Gajda, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982; A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998; M. Bańko, *Polszczyzna na co dzień*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006; E. Szkudlarek-Śmiechowicz, *Przypisy rzeczowe a tekst główny...*, s. 251–265.

22 M. Bańko, *Polszczyzna na co dzień...*, s. 616–625, 634, 634–636.

23 S. Gajda, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym...*, s. 156.

24 Tamże, s. 155. Badacz zaznaczył: „Granice między dygresją, uwagą i ekskursem nie są zbyt wyraźne. Dygresja odznacza się znacznym subiektywizmem i łączy się z tekstem podstawowym asocjacyjnie, często zlewając się z nim. Charakterystyczna jest dla eseju i tekstów ustnych, zwłaszcza nieoficjalnych. Uwaga i ekskurs wyraźniej odcinają się od tekstu

Na temat struktury tekstu (segment zasadniczy) i jego części składowych (metatekstowa funkcja, jaką odzwierciedla przypis) oraz ich więzi spójnościowych²⁵ wypowiadała się Anna Duszak. Badaczka pisała o wyrażeniach metatekstowych funkcjonujących „jako swego rodzaju rusztowanie, na którym wspiera się cała konstrukcja tekstu”²⁶. Jednak wraz z ich pojawieniem się w wypowiedzi powstaje „dwutekst”: tekst o rzeczy (tekst przedmiotowy) i tekst o tekście²⁷.

Ewa Szkuclarek-Śmiechowicz zajęła się ustaleniem relacji spójnościowych (formalnych i pojęciowo-funkcjonalnych) między tekstem zasadniczym publikacji naukowych a stosowanymi w nich przypisami rzeczowymi. Badaczka wyraziła pogląd, że obecność przypisów w pracy naukowej prowadzi do rozbicia przekazu na tekst zasadniczy oraz jego odautorskie uzupełnienia, w konsekwencji zaś w płaszczyźnie formalnej zakłóca spójność oraz recepcję tekstu, natomiast w płaszczyźnie semantyczno-funkcjonalnej odwrotnie – „ułatwia właściwe zrozumienie wypowiedzi naukowej”²⁸. Ewa Szkuclarek-Śmiechowicz sformułowała ponadto wniosek, że „przypisy rzeczowe na płaszczyźnie graficznej i strukturalnej (rozczłonkowania pionowego) dekomponują przekaz”, niemniej jednak „zawierają eksplicytne środki spójności oraz szereg nawiązań do tekstu zasadniczego, by wyraziście umocować je w tekście jako całości kompozycyjnej, a metatekstowa ich funkcja jest zawsze bardzo silnie zaznaczana”²⁹.

Dotychczasowe publikacje reprezentantów humanistyki na temat przypisów podejmują, co pokazał ten przegląd, wiele kluczowych kwestii. Niniejszy artykuł zbiera, porządkuje i aktualizuje wcześniejsze obserwacje badaczy.

Definicja przypisów, ich rodzaje, funkcja i cel

Przypisy są ważną cechą dyskursu naukowego³⁰. Uzupełniają wiedzę, poszerzają, komentują jej stan z danej dyscypliny naukowej, kwestionują, dowodzą erudycji

podstawowego, różniąc się zamiarem. Krótka uwaga najczęściej mieści się w nawiasie lub wydzielona jest równoważnymi znakami [...]. Może być również przeniesiona do przypisu. Ekskurs może zawierać metatekst wprowadzający: ‘zauważmy...’, ‘zatrzymajmy się...’, ‘odejdzmy...’ itp. oraz metatekst zamykający, który zapowiada powrót do tekstu podstawowego, np. ‘a teraz przejdźmy znowu...’. Obu metatekstów raczej nie umieszcza się w tekście podstawowym, uwaga i ekskurs powinny być wyłączone, ich opuszczenie nie powinno dać się zauważyć”.

25 Zagadnienie podejmują także: N. Leontiewa, *O pewnych właściwościach spójnego tekstu*, [w:] *O spójności tekstu*, red. M.R. Mayenowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1971, s. 13–19; A. Wilkoń, *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Universitas, Kraków 2002.

26 A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa...*, s. 175 („Superstruktury (hiperstruktury) stanowią formę globalnej organizacji tekstu, a więc funkcjonują jako swego rodzaju rusztowanie, na którym wspiera się cała konstrukcja tekstu. Schematy te opierają się na pojęciach część – całość, co oznacza, iż tekst stanowi z reguły jedność, dającą się rozpiąć na części składowe poddane pewnym regułom kompozycji”).

27 Zob. A. Wierzbicka, *Metatekst w tekście*, [w:] *O spójności tekstu...*, s. 105–121; E. Szkuclarek-Śmiechowicz, *Przypisy rzeczowe a tekst główny...*, s. 256.

28 E. Szkuclarek-Śmiechowicz, *Przypisy rzeczowe a tekst główny...*, s. 251.

29 Tamże, s. 256.

30 S. Gajda, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, s. 156.

autora i jego kompetencji badawczych. Jako materiały objaśniające i dopełniające tekst główny ułatwiają zrozumienie poszczególnych jego fragmentów, bywają też niezbędne do jego zrozumienia³¹.

Ze względu na treść i charakter przypisów wyróżnić należy kilka ich rodzajów: słownikowe (podające znaczenia terminów obcojęzycznych, wyrazów staropolskich, archaicznych, gwarowych itp.), rzeczowe (czyli objaśniające i komentujące fragmenty tekstu głównego³², a także odsyłające, na przykład na inne strony książki, polemiczne, dygresyjne³³), bibliograficzne (zawierające opisy dzieł zwartych, prac zbiorowych, czasopism, publikacji elektronicznych, z których pochodzą cytaty bądź informacje wykorzystywane w tekście głównym³⁴) i informacyjne (mające na celu głównie „promocję innych utworów danego pisarza, będących w ofercie wydawnictwa, a więc w gruncie rzeczy służą reklamie handlowej”³⁵).

W pracach naukowych oraz dyplomowych, zgodnie z obowiązującymi standardami, stosuje się następujące style redagowania przypisów: tradycyjny, zwany inaczej oksfordzkim, harwardzki, zwany systemem „autor-data”, APA, MLA, styl Chicago (chicagowski) oraz vancouverzki. Każdy styl redagowania przypisów jest inny, każdy ma swoje mocniejsze i słabsze strony.

Opierając się na normie APA (American Psychological Association), w tekście głównym w nawiasie okrągłym podajemy nazwisko autora, rok ukazania się dokumentu oraz numer strony. Poszczególne elementy oddzielamy przecinkiem. Styl APA jest charakterystyczny dla tekstów z nauk humanistycznych (literatury, historii sztuki), stosuje się go także w psychologii i innych naukach społecznych³⁶. Według zasad numerycznego stylu MLA (Modern Language Association) w tekście głównym wstawia się w nawiasie kwadratowym cyfry [3, s. 7]. Pierwsza z nich oznacza numer pozycji z bibliografii załącznikowej, druga zaś odsyła do strony, z której pochodzi cytowany fragment. Bibliografię sporządza się w porządku numerycznym. Pozostałe elementy opisu bibliograficznego pozostają takie same, jak w stylu harwardzkim³⁷.

Styl chicagowski, Chicago Manual Style (CMS), jest często stosowany w naukach humanistycznych i społecznych, zwłaszcza w pracach z zakresu historii, literatury i historii sztuki. Po raz pierwszy został użyty w 1890 roku przez studentów Uniwersytetu Chicagowskiego³⁸. Styl vancouverzki określany jest także jako system autor-numer ze względu na sposób podawania odwołań w pracach naukowych. Powstał

31 M. Bańko, *Polszczyzna na co dzień*, s. 616.

32 Pisz na ten temat E. Szkudlarek-Śmiechowicz, *Przypisy rzeczowe a tekst główny...*, s. 251–265.

33 E. Zarych, *Po co dzieciom przypisy?*, s. 109.

34 M. Bańko, *Polszczyzna na co dzień*, s. 616; zob. A. Wolański, *Edycja tekstów...*, s. 241.

35 E. Zarych, *Po co dzieciom przypisy?*, s. 122. A. Wolański pisze, że przypisy informacyjne „zamieszcza się po to, by ułatwić czytelnikowi korzystanie z książki. Zawierają one informacje o istnieniu w książce dodatków, słownika użytych terminów, zbiorczych tablic, wykresów itp., i do nich odsyłają” – A. Wolański, *Edycja tekstów...*, s. 243.

36 Zob. [on-line:] <https://apastyle.apa.org/about-apa-style> – 14.05.2022.

37 Zob. [on-line:] <https://www.mla.org/MLA-Style> – 15.05.2022.

38 Zob. [on-line:] <https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html> – 14.09.2023; [on-line:] <https://mindthegraph.com/blog/pl/chicago-style-citation> – 14.09.2023.

w 1978 roku podczas spotkania w Vancouverze redaktorów czasopism medycznych w celu ustalenia formatowania opisów bibliograficznych³⁹.

Refleksje końcowe

W dobie łatwego dostępu do wiedzy można postawić sobie pytania: po co przypisy, czy rzeczywiście są potrzebne i czemu służą? Czy istnieją przypisy idealne? Czy są jakieś na nie przepisy? Niektórzy uważają, że gdy zamieszcza się je w pracy, to często zaburzają kompozycję tekstu zasadniczego i odbiór. Inni z kolei twierdzą, że przypisy są potrzebne po to, by wiedzieć więcej⁴⁰. W świetle tak różnych stanowisk nasuwa się kolejne pytanie: który styl redagowania przypisów – tradycyjny czy harwardzki – jest w humanistyce preferowany przez badaczy?⁴¹ Interesujący wydaje się także szerszy kontekst dla tej problematyki, na przykład *academic writing* czy spojrzenie na przypisy z perspektywy analizy dyskursu. Zagadnienia te wszakże wycho-
dzą poza ramy niniejszej publikacji. Jednak w perspektywie różnorodnych dociekań niniejszy artykuł być może będzie impulsem do podjęcia szerszej zakrojonych badań.

Ten przekrojowy, a zarazem zwięzły przegląd zagadnień i dyskusji związanych z różnymi refleksjami nad tytułowym problemem prowadzi do wniosku, że przypisy stanowią niezbywalny element tekstu, który bez nich traci część swojej wartości. Należy więc pamiętać o tym, by były właściwie sporządzane. Dobre przypisy powinny spełniać elementarne warunki: muszą jednoznacznie identyfikować miejsce, z którego zaczerpnięta została myśl; w obrębie danej publikacji należy tworzyć je w jednolitej formie i konsekwentnie stosować wybrany sposób zapisu (w tym samym stylu, z wykorzystaniem skrótów w wersji polskiej lub łacińskiej); powinny być oszczędne (ekonomiczne).

Bibliografia

- Bańko M., *Polszczyzna na co dzień*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Bizior-Dombrowska M., *Przepis na przypis (objaśnienia w „Dramatach” Zygmunta Krasińskiego)*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2017, nr 2, s. 61–68.
- Duszak A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- Gajda S., *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.
- Genette G., *Seuils*, Paris 1987.
- Głębińska E., „Przypisywanie” Dąbrowskiej. O różnicach w komentowaniu tekstów na przykładzie edycji krytycznej „Nocy i dni” oraz korespondencji osobistej pisarki, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2017, nr 2, s. 17–24.
- Górski K., *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*, przedm. K. Górski, wyd. 3 popr. i uzup., Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2011.

39 Zob. [on-line:] <https://library.viu.ca/citing/vancouver> – 14.09.2023; [on-line:] <https://libguides.library.usyd.edu.au/c.php?g=508212&p=3476168> – 14.09.2023.

40 E. Zarych, *Po co dzieciom przypisy...*, s. 107.

41 Zob. na ten temat: K. Kaczor-Scheitler, *Przypisy w systemie tradycyjnym i harwardzkim...*

- Gruchała J.S., *Przypisy czy komentarz? O funkcji objaśnień w edycji naukowej*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2017, nr 2, s. 7–16.
- Harnack A., *Über Anmerkungen in Büchern*, [w:] *Aus Wissenschaft und Leben*, Gießen 1911.
- Kaczor-Scheitler K., *Przypisy w systemie tradycyjnym i harwardzkim – porównanie stosowania obydwu metod przez współczesnych humanistów*, „Świat i Słowo” 2022, t. 38, nr 1, s. 475–497.
- Kowalska M., *Przypisy autorskie w sonetach religijnych: funkcje i formy na przykładzie „Teorematów” Jeana de la Ceppède’a*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2017, nr 2, s. 89–97.
- Kuczkowski B., *Objaśnienia w „Pismach dyskursywnych” Zygmunta Krasińskiego*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2017, nr 2, s. 69–77.
- Kuśkowska-Lis J., *Przypisy jako wyzwanie redakcyjne*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2017, nr 2, s. 143–147.
- Leontiewa N., *O pewnych właściwościach spójnego tekstu*, [w:] *O spójności tekstu*, red. M.R. Mayenowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1971, s. 13–19.
- Loth R., *Podstawowe pojęcia i problemy tekstologii i edytorstwa naukowego*, Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2006.
- Markiewicz H., *Świetność i zmierzch przypisów naukowoliterackich*, [w:] H. Markiewicz *O cytatach i przypisach*, Universitas, Kraków 2004, s. 89–104.
- Mazurkowska B., *O przypisach warsztatowych w polskiej książce poetyckiej drugiej połowy XVIII wieku*, [w:] *Komentarze i przypisy w książce dawnej i współczesnej*, red. B. Mazurkowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, s. 97–154.
- Szkudlarek-Śmiechowicz E., *Przypisy rzeczowe a tekst główny w publikacjach naukowych*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 2015, t. LXI, s. 251–265.
- Tandecki J., Kopiński K., *Edytorstwo źródeł historycznych*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2014.
- Trzynadłowski J., *Edytorstwo. Tekst, język, opracowanie*, wyd. 3 uzup., Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1983.
- Wierzbicka A., *Metatekst w tekście*, [w:] *O spójności tekstu*, red. M.R. Mayenowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1971, s. 105–121.
- Wilkoń A., *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Universitas, Kraków 2002.
- Wolański A., *Edycja tekstów. Praktyczny poradnik: książka, prasa, www*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Wolska B., *Przypisy do utworów z drugiej połowy XVIII w. jako problem edytorski. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Komentarze i przypisy w książce dawnej i współczesnej*, red. B. Mazurkowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, s. 53–95.
- Zarych E., *Po co dzieciom przypisy?*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2017, nr 2, s. 107–124.
- Zawodniak M., *Komentarze „nowego typu”. Przypadki objaśnień i przypisów w dziesięcioleciu powojennym. Część I*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2017, nr 2, s. 43–52.

Opracowania elektroniczne

<https://apastyle.apa.org/about-apa-style> – 14.05.2022.

<https://libguides.library.usyd.edu.au/c.php?g=508212&p=3476168> – 14.09.2023.

<https://library.viu.ca/citing/vancouver> – 14.09.2023.

<https://mindthegraph.com/blog/pl/chicago-style-citation> – 14.09.2023.

<https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html> – 14.09.2023.

<https://www.mla.org/MLA-Style> – 15.05.2022.

Kaczmarek K., *Zasady sporządzania przypisów*, [on-line:] <http://camillos.edu.pl/?page=cyt> – 20.02.2022.

Przypisy harwardzkie, [on-line:] www.adamszymanski.com.pl – 28.03.2022.

Przypisy: rodzaje i systemy, oprac. M. Kowalska, [on-line:] <http://www.home.umk.pl/~koma/Przypisy%20-%20rodzaje%20i%20systemy.htm> – 28.03.2022.

Watson A., *Footnotes in the Long Eighteenth Century: Recommended Secondary Reading*, “Eighteenth-Century Paratext Research Network” 2020/5/4, [on-line:] <https://18thcparatext.wordpress.com/2020/04/16/footnotes-in-the-long-eighteenth-century-recommended-secondary-reading/> – 3.02.2023.

Streszczenie

Podstawą artykułu jest uporządkowanie wiedzy na temat przypisów w naukach humanistycznych, omówienie ich rodzajów, zawartości, funkcji i przeznaczenia. Uwaga skupia się na tradycyjnym stylu redagowania przypisów, stosowanym w pracach z zakresu literaturoznawstwa, językoznawstwa i edytorstwa. Uwzględniono także inne style: Harvard, APA, MLA, Chicago i Vancouver. Publikacja prezentuje również poglądy przedstawicieli nauk humanistycznych na wskazany w tytule temat oraz ukazuje perspektywy dalszych badań.

Słowa kluczowe: przypisy w naukach humanistycznych, tekst główny, tradycyjny styl redagowania przypisów, przypisy harwardzkie

The Footnotes in the Humanities – their Content, Function and Purpose

Abstract

The basis of the article is to organize knowledge about footnotes in the humanities, discussing their types, content, functions, and purpose. The attention focuses on the traditional style of editing footnotes, used in works in the field of literary studies, linguistics, and editing. Other styles are also considered: Harvard, APA, MLA, Chicago, and Vancouver. The publication presents the views of representatives of the humanities on the topic indicated in the title and also shows the prospects for further research.

Keywords: footnotes in the humanities, main text, traditional style of editing footnotes, Harvard footnotes